

ISSN 0354-3293
eISSN 2217-8082

ЗБОРНИК РАДОВА

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У ПРИШТИНИ

UNIVERSITÉ DE PRIŠTINA / UNIVERSITY OF PRIŠTINA
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE / FACULTY OF PHILOSOPHY

RECUEIL DE TRAVAUX
DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE

COLLECTION OF PAPERS
OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY

XLVI (4)/2016

KOSOVSKA MITROVICA
2016

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЗБОРНИК РАДОВА
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

XLVI (4)/2016

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2016.

ЗБОРНИК РАДОВА

Филозофског факултета Универзитета у Приштини

Број XLVI (4), 2016. година

ISSN 0354-3293

eISSN 2217-8082

Главни и одговорни уредник

Проф. др Мирјана Лончар-Вујновић

Заменик главног и одговорног уредника

Доц. др Младен Јаковљевић

Редакција

Чланови редакције из земље: проф. др Благоје Нешић, проф. др Драгана Спасић, проф. др Јасна Парлић-Божовић, проф. др Владан Виријевић, проф. др Голуб Јашовић, проф. др Небојша Лазић, доц. др Александра Костић-Тмушић, доц. др Божидар Зарковић, доц. др Јелена Бајовић, доц. др Марта Вукотић, доц. др Оливера Марковић Савић, доц. др Нецид Прашевић.

Чланови редакције из иностранства: Prof. dr Laurence Armand French, Justiceworks Institute, University of New Hampshire, Durham, USA/САД; prof. dr Alexandra Perović, University College London, Division of Psychology and Language Sciences, United Kingdom/Уједињено Краљевство; prof. dr Sara Corrizato, L'Università di Verona, Italia/Италија; prof. dr Nataša Bakic-Mirić, Foreign Language Centre, Bologna, Italia/Италија; prof. dr Davronzohn Erkinovich Gaipov, University Suleiman Demirel, Almaty, Kazakhstan/Казахстан; доц. др Стефан Иванов Анчев, Универзитет „Св. Ђирило и Методије”, Велико Трново, Бугарска; проф. др Зинаида Тихоновна Голенкова, заменик директора Института за социологију Руске академије наука, Москва, Русија/Русија; проф. др Миомир Дашић, редовни члан ЦАНУ, Подгорица, Црна Гора; проф. др Анатолий Васильевич Дмитриев, дописни члан РАН, Москва, Русија/Русија; проф. др Зоран Лакић, редовни члан ЦАНУ, Подгорица, Црна Гора; проф. др John Laughland, Director of Studies at the Institute of Democracy and Cooperation, Paris and research member of the Centre for the History of Central Europe at the Sorbonne (Paris IV), Paris, France/Француска; prof. dr Barbara Lomagistro, Facoltà di lingue e litterature straniere, Bari, Italia/Италија; проф. др Валерий Андреевич Мансуров, Институт за социологију РАН, председник Руске асоцијације социолога, Москва, Русија/Русија; др Миодраг Милин, саветник Румунске академије наука – Темишварски огранак, Темишвар, România/Румунија; проф. др Ангелина Сергеевна Смирнова, инострани члан САНУ, Катедра за историју руске уметности МГУ им. Ломоносов, Русија/Русија; dr Wojciech Szczepański, Комисија за Балканистику Пољске академије наука, Poznań, Polska/Пољска; prof. dr Gabriella Schubert, инострани члан САНУ, Институт за славистику, Филозофски факултет Универзитета „Фридрих Шилер” у Јени, Deutschland/Немачка; доц. др Андрей Артемович Тациан, Кубанский государственный университет, Краснодар, Русија; проф. др Светлана Михайловна Толстая, инострани члан САНУ, Институт за славистику РАН, Москва, Русија/Русија; проф. др Иван Чарота, инострани члан САНУ, Белоруски државни универзитет у Минску, Беларусь/Белорусија.

Секретари редакције: *масџ. Дејан Гашић, асистенти, Милош Јанковић, асистенти.*

Часопис излази четири пута годишње.

zbornik.ffkm@pr.ac.rs | http://fifa.pr.ac.rs/zbornik_radova_filozofskog_fakulteta_u_pristini/

Чланци се објављују и дистрибуирају у складу с лиценцом Creative Commons Ауторство–Некомерцијално–Без преграда 3.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>). Радови објављени у овом часопису се не хонораришу. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови аутора, засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење нити Редакције, нити установе у којој су аутори запослени.

ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ¹
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
НИШ

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ГРУПА ИМЕНИЦА СА ХИПЕРСЕМОМ 'НАЦИОНАЛНА И ВЕРСКА ПРИПАДНОСТ' У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ²

САЖЕТАК. Националност, као универзална категорија, подразумева опис концепта *етнос*, а основно средство вербализације категорије етничности и репрезентације концепта јесу називи народа – етноними. Здруживање концепата етноса и религије у домену социјалне карактеризације човека у српском призренском говору преко номинације по датим параметрима условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена у првој половини XX века (Срби, Турци, Албанци, Цинцари, Роми). Фрагмент етничности саставни је део језичке слике света носилаца дијалекта и заснива се на дихотомији свој/туђ. Лексичку базу овог истраживања чини *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерицића, која хронолошки припада првој половини XX века. Социјалну категорију националне и верске припадности и њен семантички потенцијал размотрићемо на плану лексичко-семантичке групе, где се у функцији инваријанте јавља системно-категоријална компонента 'представник одређеног народа и вере'. Лексеме окупљене око овако формулисане

¹ tanja77nis@gmail.com

² Рад је настао на основу пројекта *Дијалектолошка истраживања српској језичкој простору* (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 16. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

хиперсеме имају номинативну вредност, а у зависности од доминантног семантичког знака 'народ', односно 'вера' формирају две лексичко-семантичке подгрупе, које су устројене на прототипичној категоријалној опозицији Србин/странац, православац/иноверац. Категорија етничности складиштена је у стереотипним представама које призренски Срби имају о себи и о народима са којима су у блиском контакту.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лексичко-семантичка група, национална и верска припадност, српски призренски говор.

Човек себе потврђује као члана одређеног етноса, а друге људе идентификује по једном од основних знакова језичке спознаје – обележју етничности. Категорија етничности у руској когнитивној лингвистици схваћена је као језичка универзалија посредством које човек одређује своју националну припадност и помоћу које препознаје етничку припадност других људи (Сироткина, 2012, Автореф.). Стандардни класификатори који помажу етничкој идентификацији јесу језик, менталитет, морално и духовно наслеђе, познавање етногенезе и етнокултурног развоја представника народа, карактеристике његове материјалне и духовне културе (Григорјева, 2013, стр. 151). Националност, као универзална категорија, подразумева опис концепта *еџнос*, а основно средство вербализације категорије етничности и репрезентације концепта јесу називи народа – етноними. На одређеној територији историјски се формира систем етнонима, који одражава представу о етничности тог или другог територијално-језичког колектива. Категорији националне припадности придружимо и категорију верске припадности, која је, такође, испољена карактеристичним спољашњим, језичким ознакама, којима се именују припадници одређених религија, односно верских заједница. Здруживање концепата етноса и религије у домену социјалне карактеризације човека у српском призренском говору преко номинације по датим параметрима условљено је етничком и верском структуром становништва Призрена. „Призрен је неколико векова у континуитету мултинационална и мултилингвална средина” (Реметић, 1996, стр. 17). До доласка Турака већину становништва сачињавали су Срби, а у њему су живели и Дубровчани, Которани, Млечани и Саси. Католика је било мало, доминирала је православна вероисповест. Турци су се у Призрен почели насељавати средином XV века и до почетка XX века чине значајан етнички слој. Трећу демографску компоненту предста-

вљају Албанци, који Призрен и околину интензивно насељавају у XVII веку, што доводи и до активније исламизације хришћанског становништва. Крајем XVIII века из Јањине се досељавају Цинцари (Арумунци) и они чине најмлађу етничку групацију призренске средине (Реметић, 1996, стр. 19). Национална и верска хетерогеност на призренском ареалу представљена је на локалној слици света адекватним номинацијама становника Призрена по националном и религијском обележју. Лексичку базу овог истраживања чини *Збирка речи из Призрена* Димитрија Чемерицића, која хронолошки припада првој половини XX века, али је несумњиво да стање приказано у Чемерицићевој картотеци представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду. Корпус етнонима допуњен је јединицама које налазимо у *Регистру речи из Призрена* у студији С. Реметића о српском призренском говору (Реметић, 1996) и према инструкцијама проф. Р. Младеновића, изворног познаваоца испитиваног идиома.

Фрагмент етничности саставни је део језичке слике света носилаца дијалекта и заснива се на дихотомији свој/туђ (свој – чужој) (Сироткина, 2012, Автореф.). Основни начини његове репрезентације су концептуализација, стереотипизација и вербалне асоцијације. Категорија етничности складиштена је у стереотипним представама које призренски Срби имају о себи и о народима са којима су у блиском контакту. Индикатори етнокултурних стереотипа могу бити језик, типичне црте карактера, манири понашања, стил одевања, вероисповест, тако да емоционални ставови говорника еволуирају у различитим правцима, у зависности од наведених фактора и манифестују се путем вербалних асоцијација на етнониме као речи стимулусе. Етнички ставови или социјални стереотипи (енгл. social stereotypes) најчешће су негативни, што се у дијалекатској лексици најефектније репрезентује експресивима. Социолингвисти ову појаву осветљавају са антрополошког, социолошког и психолошког становништва и објашњавају је интердисциплинарним приступом преко антропологије културног неразумевања, социологије идеолошког оправдања разлика и психологије одржања поштовања кроз диференцијацију према некој другој групи (Микетић, Ратковић Стевовић, 2013, стр. 109). Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултуролошких стереотипа представила је Р. Драгићевић у истоименом раду (Драгићевић, 2010), са етницима као стимулусима вербалних асоцијација код говорника истог језика, али на нивоу различитих ареала. Њен рад инспирисао је сагледа-

вање етнонима у мрежи вербалних асоцијација (Даути, 2012) и истраживање реакција испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи стимулусе (Микетић, Ратковић Стевовић, 2013). Концепт *ейнос*, који је нераскидиво повезан са концептуалном облашћу *вера*, пратимо преко категоризације етничке семантике, на начин који то чини руска ауторка Т. Сироткина, која етнониме разматра у оквирима когнитивно-дискурзивне парадигме, у чијој се основи налазе когнитивна семантика и теорија дискурса. Она истражује начине вербализације категорије етничности и њено представљање на локалној слици света (Сироткина, 2008), проучава регионални етнонимикон са аспекта теорије семантичког поља (Сироткина, 2009) и на дијалекатском језичком материјалу из Пермског краја прати језичку репрезентацију категорије етничности у руској лингвокултури (Сироткина, 2012). Још два рада из модерне руске дијалекатске лексикологије послужили су нам као методолошка смерница у анализи лексике овога типа, а тичу се етнонима *Русские* и *Лайыши* у лексичком систему псковских говора (Григорјева, 2013, 2014).

Етничка семантика у руским текстовима когнитивистичке оријентације представљена је у виду „семантической сети”, преко које се могу репрезентовати значења различитих нивоа апстракције. Социјалну категорију националне и верске припадности и њен семантички потенцијал размотрићемо на плану лексичко-семантичке групе, где се у функцији инваријанте јавља системно-категоријална компонента ’представник одређеног народа и вере’. Лексеме окупљене око овако формулисане хиперсеме имају номинативну вредност, а у зависности од доминантног семантичког знака ’народ’, односно ’вера’ формирају две лексичко-семантичке подгрупе, које су устројене на прототипичној категоријалној опозицији Србин/странац, православац/иноверац: лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’припадник одређеног народа’ и лексичко-семантичка подгрупа именица са хиперсемом ’припадник одређене вере’.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ПОДГРУПА ИМЕНИЦА СА ХИПЕРСЕМОМ 'ПРИПАДНИК ОДРЕЂЕНОГ НАРОДА'

Етнички састав града Призрена као вањјезички фактор рефлектује се на свим нивоима језичке структуре, али се најдиректније и најексплицитније манифестује у лексикону градског призренског говора кроз номинацију припадника одређеног етникума, градећи својеврсну лексичку структуру – тзв. етнонимикон. Именовање према семантичкој ознаци 'народност', којој у испитиваном идиому одговара лексикализовани хипероним *нарóднос* (*Враќи њи нарóднос црњи изеја*), чини централну окосницу социјалне категоризације и карактеризације човека. У широком спектру социјалних ознака национална припадност је једна од примарних детерминација човека, која га на конкретној територији детерминише као држављанина те земље или као странца. На тој основи гради се дивергенција Србин/странац, која се на језичком плану огледа у системским односима међу лексемама, пре свега антонимским на релацији 'припадник српске националности' / 'припадник друге нације'. Овако организоване, лексеме функционишу у оквиру микрогрупа, које се даље раслојавају на основу гендерног семантичког знака.³ Микроредове граде углавном експресивни синоними.

Номинативну вредност са варијантом 'српска народност' имају лексичке јединице распоређене у две скупине лексема, посматране из позиције самоименовања Срба и именована којима су Срби маркирани од стране Турака. И домаће и турске номинације распоређене су у синонимске редове са опозицијом према семи пола.

Припадник српске националности је *Србин*, *Рисја́нин*, *Крис-и́ија́н*.

Гóл'ем Ср́дин ди́ја њај Мíлан њо́й-Јо́ва́нов.

Мí смо Рисја́ни, не́смо Арнау́иши.

Доминанта реда је лексема неутралне номинације *Србин*. У однос релативне синонимије са њом секундарном семантиком

³ Именовање са диференцијалним обележјем 'узраст' и збирне форме нисмо уврстили у корпус за лексичко-семантички опис како бисмо избегли додатно усложњавање хијерархије лексичко-семантичког система.

ступају лексеме *Рисјанин* и *Крисџијан*. *Рисјанин* примарно означава припадника хришћанске вере, па се према религијској компоненти именовање преноси на припадника народа православне хришћанске оријентације – Србина. Исти семантички принцип важи и за фонетско-морфолошку варијанту *Крисџијан*.

За именовање женске особе српске националности користи се синонимски пар *Срдџинка* и *Рисјанка*.

Неје л'и џај Срдџинка оџишла за џуџ'ина?

Арнаџи уџрадџ'е јџну Рисјанку у Л'удџџу.

Номинације женског рода добијене су процесом морфолошке трансформације облика за мушки род, додавањем наставка *-ка* као гендерног обележја. Етноним *Срдинка* је другостепени дериват, са изведеном формом *Срдин* у основи. Творбени формант као ознака пола у случају именице *Рисјанка* додаје се окрњеној творбеној основи. На семантичком нивоу ове лексеме кореспондирају са именицама мушког рода из своје подгрупе, са којима успостављају однос антонимије према дистинктивном знаку 'мушко'/'женско'.

Називи турског порекла за Србина су *Џ'аур*, *Каурин*, *Рум мил'џи* и *хрисџијан мил'џи*.

За џи ми несмо л'џди, ми смо Џ'аури.

Турцизми *Џ'аур* и *Каурин*, који у основном значењу референцирају на неверника, тј. немуслимана, у хришћанској средини развијају етничко значење пејоративне конотације. С. Петровић ове лексеме тумачи као варијанте позајмљене из различите турске базе (тур. дијал. *saur*, нар. *dâvir*) (Петровић, 2012, стр. 125). Уз одредницу *Џ'аур*, Чемериџић напомиње да реч користе муслимани као погрдни назив за Србе. У службеним списима и исправама Турци су Србе називали *Рум мил'џи* (тур. *Rum* „Грк” и *milet* „народ”) и *хрисџијан мил'џи*, јер Османско царство није препознавало ниједну етничку структуру. Србе су идентификовали према вероисповести и етнички изједначавали са Грцима, јер су припадали Цариградској грчкој патријаршији. Верска компонента као доминанта у семантичкој репрезентацији формалних турских назива за Србе истовремено је у служби етничког семантичког идентификатора.

Женски корелати мушким експресивима су *Џ'аурка* и *Каурка*. Иако нису евидентирани у Чемериџићевом лексикону, ови етноними свакако чине саставни део призренског етнонимикона. Де-

ривациони процес којим су добијене ове лексеме заснива се на општем семантичко-творбеном моделу који важи за етнониме женског рода.

Лексички систем етнонима српског призренског говора структуриран је на дихотомном принципу Срби/Несрби, који одражава функционисање етничких именовања у дијалекатском дискурсу. Лексичко-семантичка подгрупа са интегрално-диференцијалном семом 'туђин' обухвата имена етника који су, поред српског живља, чинили демографску слику ондашњег Призрена. Етноними овог типа имају, осим номинативне, висок степен експресивне вредности, с обзиром на то да изражавају однос аутохтоног становништва према туђем народу који је насељавао њихов град. Општи називи за припадника досељеног етникума јесу *џуџ'ин*, *јаданџ'ија* (тур. дијал. *yabancı*, поред *yabancı* „странац”) и *џашајорџ'ија*, у којима је садржана опозитна компонента 'туђ, стран'. Именица *џашајорџ'ија* спецификује значење „туђинац”, с обзиром на чињеницу да се њоме означава особа која није поданик или грађанин земље у којој живи. Семантички садржај деривата инициран је мотивном речи *џашајорџ* (тур. дијал. *razarort*), а домаћом творбом добијен је назив за страног поданика који је у Призрен дошао помоћу пасоша. Лексема *џашајорџ'ија* диференцира значење у односу на лексичке јединице *џуџ'ин* и *јаданџ'ија*, којима се обележава припадник националних мањина које су вековима егзистирале на територији града Призрена и његове околне.

Кој је вај џуџ'ин?

Дџоша јџн нџв уч'иџџел јаданџ'ија. – Од јаданџ'ије џџ не ми је сџџрам зе од нџше л'џди.

Ужа семантичка спецификација иде у правцу конкретизовања етничке припадности, те се на тој значењској основи издваја неколико микрогрупа.

Припадник народа турско-татарског порекла, који је чинио основно становништво турске државе, номинује се етницима *Турч'ин*, *Турч'е* и *Турч'еџија*.⁴

Оруч'ина, доруч'ина, на Турч'ина дол'еџиџина, на мџне здрџвл'е. – Удџла се за Турч'ина, за Турч'ина, за еч'има. – Теј џџри Турч'ина.

Дџдо Турч'џџу за десџџак.

⁴ Облици за женски род код Чемериџиџа нису регистровани.

Бóже, ослобóди не óвеј врáшке Турч'ежије, зе до̀ц'е ду̀ша у нóс, не мóжеф ви́ше да се шр́иџф.

Од турског етнонима *Türk* настао је домаћи облик Турч'ин, творен етничким наставком -ин, који П. Скок назива индивидуалним суфиксом (Skok, 1973, стр. 525). Творбеним формантом -е гради се експресивна варијанта Турч'е. Висок степен пејоративности исказује се обликом Турч'ежија, који Скок објашњава комбинацијом основе добијене од турског *türkçe* „турски језик” и нејасног наставка -жија (Skok, 1973, стр. 526).⁵ Међутим, савремена истраживања указују на другачије морфолошко структурирање овог облика. Проф. Р. Младеновић одбацује -жија као засебни суфикс, сматрајући да се ради о фонетској варијанти турског -џија, која је у конкретној форми (Турч'е + џија) последица даљинске дисимилације.⁶ Основни спољашњи елемент етничке идентификације у овом случају је национални језик, што се лингвистички одразило на морфолошку структуру деривата, а самим тим и на његов семантички садржај. Комбинација наизглед неутралне творбене основе и примарно неутралног творбеног форманта даје конотативно нијансирани лексички резултат, у којем се експресивна компонента испољава и преко фонетске модулације.

Диференцијална семантичка компонента ове микрогрупе је 'албанска националност', а семантичко раслојавање унутар групе заснива се на родној припадности.

За особу мушког пола албанског порекла користе се именичке лексичке јединице *Арнауџин*, *Шџиџар*, *Белокаџац*, *Лаџинин*, *Фáнда*, *Дóд* / *Дóда*, *Дéд* / *Дéда*.

Ту̀јке њо нас дéше јéн Арнауџин. – Арнауџи се дизáл'е на дџиџе. – Оздóл'е до̀ц'óше Арнауџи.

Уџеџáл'е ја Шџиџáри. – А џеџ Шџиџáра не до̀шл'е.

Свé сáм Белокаџац њо ч 'арџију. – Поџ-џ 'уру удџише Белокаџи.

Удџа ја јéн Лаџинин. – А: Дé си куџија дарџину? Б: Ог јéноја Лаџинина на Паџа-ч'арџију.

⁵ Експресиви негативне конотације *Турчежија* и *Турчезина* карактеристични су за косовско-метохијски ареал (Skok, 1973, стр. 526; Елезовић, 1935, стр. 351).

⁶ Ову појаву проф. Р. Младеновић објашњава чисто фонетским разлозима, а њену природу образлаже даљинском дисимилацијом експлозивне компоненте из африкате џ' под утицајем експлозивног ш̣ и експлозивне компоненте у ч'.

Доба осѣаде дужан за оѣанце (из тефтера).

Дѣд Деду́л'и. – Дѣда кујунци'ија.

Доминанта синонимског реда је неутрална номинација *Арнау-ѣин* за припадника индоевропског народа који живи на југозападном делу Балкана. Овај назив настао је од турске варијанте *Arnaut* грчког етника *Ἀρβανίτης* (за становника Арбанума, како се градско насеље Круја по којем су Арбанаси добили име звало у средњем веку), која се проширила и у источне крајеве српског језичког простора, где је према *Србин* формиран облик на *-ин* (Skok, 1971, стр. 55). Са функционалног аспекта мање је фреквентни други неутрални назив – *Шѣиѣар*. Његову ретку употребу у српском говору Призрена документује изостанак из Чемериѣиѣевог речника, као и спорадична појава у монографији С. Реметиѣа (само два примера). Етник *Шѣиѣар* преузет је из албанског језика (алб. *Shqipëtar*), јер сами Албанци користе ово име за обележавање своје етничности. Етноним *Белокаѣац* мотивисан је ванјезичким обележјем, белом капом као елементом традиционалне културе одевања албанских мушкараца. Део ношње Албанаца, кече, односно бела капа, карактеристичан је знак препознавања етникума према којем се идентификују његови мушки чланови, па се појмовно повезивање манифестује на лингвистичком плану стварањем етничког имена на основу специфичног националног спољашњег обележја. Логичком везом између појма чији се назив преноси и онога на кога се преноси и процесом комбиновање творбе настало је именовање за припадника албанске народности. Називи *Фанда*, *Лаѣинин*, *Дод* и *Дед* поред етничке укључију и религијску компоненту, означавајући Албанца католичке вере. Лексему *Фанда* Чемериѣиѣић није уврстио међу етнониме⁷, али је према сведочењу Р. Младеновиѣа она у Призрену веома фреквентна за обележавање Албанца католичке вероисповести. Сам назив преузет је из албанског језика, где означава име једног од албанских католичких племена.

За именовање Албанке у употреби су лексеме *Арнауѣиѣка* и *Лаѣиѣнка*.

⁷ *Фанда* се појављује у Чемериѣиѣевој збирци као реч унета из писаних извора, као име жупе у северној Албанији, која представља посебан „дајрак” у саставу Миридите, и као територијални назив за становника истоимене области. Помиње се и као албанско презиме. У народном говору *Фанда* се појављује као надимак уз српска имена (*Никол'е Фанде даѣиѣиѣиѣије ѣрогадо ѣројзе*) (Чемериѣиѣић).

Арнауџика и Рисјанка. – Нишиџо неје гала шџези Арнауџике. – Арнауџике несу дџил'е.

Такво џлаџино џкаџеф само Лаџинке.

Од творбених основа Арнауџ- и Лаџин-, које су у српски при-зренски говор дошле преко турског језика као готове форме за етнике мушког рода, формантом -ка граде се номинације за припаднице албанског народа.

Поседну микрогрупу представљају називи за припаднике народа пореклом из Индије, који су у Европу дошли преко Балкана, где су најбројније заступљени. Припадници ромске националности чинили су саставни део становништва града Призрена. Етници са диференцијалном семантичком компонентом 'ромска националност' деле се у два микрореда према дистинктивном знаку 'мушко' / 'женско'.

Мушка особа ромске популације номинује се лексемама Циџанин, Гаџел', Гаџел'ч'џина, Гаџел'шиџиџа и Манџа.

Ўзни јџноџа Циџанина да џи џренесе. – Ако смо Циџани, Гаџел'и несмо.

Црн ка Гаџел'. – Свакому Гаџел'у гуџа и свеџи му је да украџе.

Тџј Гаџел'ч'џина, џџја мџмак се уч'инџиџа, џа и џн џрџси.

Оному Гаџел'шиџиџе мџло му дџеше јџн мџнџр шиџо му гџго, шџеке џраџџеше шесџџрч'е. – Тџј Гаџел'шиџиџа, сџн му, да не узџја џбраз џџг нџџе зар ди ч'инџиџа џџкве маскаралџџе.

Ч'уџи дрџе, Мџнџо, ч'уџи, веџо кисџла!

Синхронијски лик Циџанин настао је од стасл. аџинџанињ, дисимилаторским испадањем првог н – аџинџанињ, а потом афerezом, са наставком -ин аналогијом према Срџин (Skok, 1971, стр. 261). Пејоративно су конотирани називи Гаџел' и Манџа, чији семантички садржај носи семантичке елементе негативне субјективне оцџне и високог степџна експресивности. Албанизмом Гаџел' (алб. *gabel*) именује се Циганин чергар маргинализован од стране циганске зајџднице, тако да ословљавање овим етничким именом при-зренски Цигани доживљавају као увреду. Експресивна вредност лексеме појачава се пејоративним суфиксима -ч'џина и -шиџиџа у морфолошким формама Гаџел'ч'џина и Гаџел'шиџиџа, којима се експлицира пејоративност мотивне речи. Из албанског језика презет је експресив Манџа (алб. *manja, fjalë fyese për rom*), изразито погрдни назив за Циганина. Семантички утицај суседног језика

евидентан је на конотативном нивоу семантичког садржаја који је у потпуности преузет.⁸

Референт женског пола именује се лексичким јединицама *Циџанка*, *Гаџка*, *Гаџелка*, *Циџанч'еџина*, *Гаџелка*, *Гаџел'ч'ина*, *Гаџел'џка*, *Гаџел'шиџија* и *Гаџка*.

Туј сџџару кошул'у даго јенџзи Циџанке за јено кошч'е. – Шџо се не ул'удуиш, мџри девојко, џеке сџдиш џџако ка никџа Циџанка?

Изџорџло џу слунце, џоцрнџла, Гаџка се уч'инџла.

Наџуду џуј Гаџел'ку на соџак. – Јенџзи Гаџел'ке даго сџџару кошул'у, џе џзо вој кошч'е.

Ка свака Циџанч'еџина, оџл да џу је да гуџне нџшиџо. – Наџуду џуј Циџанч'еџину на соџак.

Дагнџиџе џејзи Гаџел'ч'ине комџч'е л'џда џа нека џде. – Де дрџе, Гаџел'ч'ино џаџел'ска, мџкни ми се од џлаве и џсџџај ме јемџуџ рџџи.

Гаџел'шиџија, наџудуиш џу од врџџа, џна џџе џи џу на каџџџ'ик.

Моционим наставком *-ка* од основе *Циџан-* гради се облик за женски род *Циџанка*, док се етноним *Гаџел'ка* изводи од готове именичке форме мушког рода. Примарно значење лексеме *џаџка* је „тамнопута женска особа”, те се атрибутивна компонента која маркира особу по доји тена трансформише у семантичко обележје етничности, реализујући секундарни садржај који се приписује као национална ознака припадници ромске националности. Веза између примарног и секундарног значења мотивисана је дојом коже Ромкиња. Етноними *Циџанка* и *Гаџка* у односу на остале конституенте реда имају најнижи степен експресивности, који се у зависности од семантичког контекста неутрализује. Стога лексема *Циџанка* представља дијалекатску доминанту синонимског реда. У односу релативне синонимије према њој стоје експресиви *Циџанч'еџина*, *Гаџел'ка*, *Гаџел'ч'ина*, *Гаџел'шиџија*, који су пејоративно конотирани и ван контекста. Негативну конотацију *Гаџел'ка* имплицира у самом семантичком садржају, док је у примерима *Циџанч'еџина*, *Гаџел'ч'ина* и *Гаџел'шиџија* пејоративност стилски маркирана пејоративним суфиксима *-ч'еџина*, *-ч'ина* и *-шиџија*. Овим блискозначницама подударају се критеријска обе-

⁸ Лексема *манџа* постоји и у македонском језику са значењима „1. груб, дрзок, безобзирен, бесрамен човек. 2. погрден назив за Циганен, односно Ром” (ДРМЈ). Секундарни садржај семантички одговара пејоративној значењској реализацији речи *тапа* у албанском језику.

лежја денотата (женска особа ромске националности) и имају идентични конотативни сегмент семантичке структуре.

Најмлађи етнички слој у Призрену чинили су Цинцари, романски народ који је живео на Балкану. За именовање припадника етничке скупине Аромуна у српском призренском говору користио се назив *Гоја* и погрдан израз *кисела мрва*.

Њојне драч'а ди'л'е Гбије. – И véма Гојама давал'е. – Јенóму Гбије óн да даде девóјч'е. – За Гбиу се заїросила. – Неч'аја да има зéша Гбиу.

Ајде, мóre њи, кисела мрво. – Шиб'ч'е њај кисела мрва меу'у вас?

Етнички назив *Цинцар* Чемерикић није регистровао, а о његовој спорадичној употреби на Косову и Метохији сведочи Елезовић у истоименој одредници – „ретко значи народност куцовлашку” (Елезовић 1935, стр. 422). Код Елезовића налазимо друго име за Цинцара – *Гоја*, који се по његовим подацима као етничко име помиње у XVIII веку (Елезовић II: 101). Чемерикић допуњује одредницу подацима из историјских списа (*Просветино-црквени живої П. Костића; О Цинцарима Д. Поповића*), документујући Елезовићеве наводе о цинцарским колонијама на Косову, и полемише о пореклу овог назива код нас, узимајући са резервом албанско *gogë* „зидар” из околине Призрена и прихватајући као сигурније етимолошко решење из речника Л. Лукаја *gogë, goga* „1. Цинцарин; 2. тврдоглав човек” (Чемерикић).⁹ Скок не даје позудану етимологију ове речи, али не искључује њено балканско порекло и као могућност наводи албанску оноματοпеју (према алб. *Gëgë*) (Skok, 1971, стр. 585). Иако имају функцију неутралних етнонима, у дубљим слојевима назива за Цинцаре наталожени су изванјезички наноси у виду предрасуда о припадницима овог народа који пуне значење негативном конотацијом и у одговарајућем (комуникационом) контексту издијају из позадине семске структуре и нијансирају реч афективношћу и експресивношћу. Негативан однос носилаца дијалекта према Цинцарима директније је испољен у пејоративном изразу *кисела мрва*, који се у говору понаша као маркирани члан квазисинонимског пара (*Гоја : кисела мрва*). Уобичајеност и фреквентност употребе синтагматског

⁹ Позивајући се на историјске изворе, Чемерикић наводи податак да су први досељени Цинцари у Призрену били зидари, који су дошли по налогу призренских паша (у другој половини XVIII века) са задатком да саграде тврђаву изнад вароши и у њој џамију. Потом су се насељавали калајџије и казанџије, а онда и мајстори других заната, тако да је у првим деценијама XX века у Призрену било 130–140 цинцарских домова.

споја *кисела мрва* у функцији етничког именовања омогућавају му статус лексичке јединице у лексичком систему говора призренских Срба. Колокати су семантички усаглашени и трансформацијом полазних значења у синтагматском лексичком односу реализују метафоричко значење. Лексема *мрва* изван колокације означава парче меса, а придев обезбеђује лексичку спојивост, потенцирајући особину управне речи (*кисела мрва* → *неупотребљиво парче меса* → *безвредан човек* → *погрдни назив за Цинцара*).

Називи за Цинцарку су *Гоїешка / Гуїешка, Гоїјка*.

Алџксе Чел-Периному маїи је Гоїешка. – Ч'арџие ѓрогадо једнејзи Гоїешке. – Маїи му је Гуїешка. – Заїросџја Гуїешку. – Тејзи врџишке ѓуїешке, Сандџине јеїѓрве.

И Гушкеїова маїи била Гоїјка. – Онејзи Гоїјке Тике усџа да ѓу се искривиѓ на ѓило шїо ми извади луїину на мужа.

Могуће је да се домаћи облик на *-ка* ослања на албански фемининум *gogeshë* (Skok, 1971, стр. 585). Називи *Гоїешка* и *Гоїјка* понашају се двоструко, реализују неутралну вредност етнонима, али могу добити и експресивни призив у одређеном контексту. У том случају, *Гоїјка* је маркиранија у односу на назив *Гоїешка*.

Јевреја у Призрену није било, али су као трговци вероватно посећивали град. Срби Призренци називали су их углавном турским именима пејоративне конотације.

Припадник јеврејске националности означава се неутралном номинацијом *Јеврејин* и експресивним синонимима *Јаудџја, Ч'џфуї* и *Ч'џфуїин*.

У Призрен нема Јаудџје.

Код Ч'џфуїа ѓзе на зајам.

У Чемериџићевој збирци евидентирани су само афективни називи за Јевреја. *Јаудџја* (тур. *Yahudi*) и *Ч'џфуї* (тур. *Çifit, Çifut*) воде порекло од арапског *Jahud*. Етник је настао по имену Јаковљевог сина Јуде, које је у наречјима дало варијанту *Ĝehud*, од које се развио турски лик *Çifit, Çifut* (Skok 1971, стр. 322). *Ч'џфуї* и *Ч'џфуїин* су творбени дублети, други са сингуларним проширењем *-ин* према етнонимима типа *Србин, Турчин*. Колективне представе о припадницима овог народа утицале су на ширење семантичке структуре етнонима, који секундарним реализацијама улазе у сферу психичке карактеризације.

Јеврејке се номинују синонимским паром *Јаудџка* и *Ч'џфуїка*.

Вџде л'и онуј Јаудџку?

А свѣ дѹл'е и Ч'ифуѹйке и ѳве ануѹме дбѹа мѳл'е срѹиско да нѣје.

Именовања са дистинктивним знаком 'женска особа' добијена су творбеним формантом -ка и семантички корелирају са облицима за мушки род.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ПОДГРУПА ИМЕНИЦА СА ХИПЕРСЕМОМ 'ПРИПАДНИК ОДРЕЂЕНЕ ВЕРЕ'

Демографска слика града Призрена у првој половини XX века у етничком и верском погледу била је шаролика. Национални и верски састав становништва одређен је бројним историјским, територијалним и социјалним факторима, али сучељавање различитих народа и култура одразило се на начин живота, међуљудске односе, традицију, културу и језик Срба Призренаца. Религија је у нераскидивој вези са идеологијом, политичком и друштвеном структуром, правним и моралним нормама, културом конкретног социјума, тако да у мултиетничкој и мултиконфесионалној заједници верска припадност постаје једно од доминантних социјалних обележја човека, неодвојива од његовог националног идентитета. Верска идентификација остварује се по моделу „субјекат (индивидуа) – припадност – група”, особа се интегрише у социјалну групу и поистовећује се са референтним колективом према верском опредељењу. Изванјезичка стварност се на лексичком нивоу манифестује јединицама које прате појмовну сферу именовања човека по религиозном знаку, а она почива на дихотомној релацији 'свој/туђ'. Интегрални појам, надређена семантичка компонента која обједињује чланове подгрупе јесте хиперсема 'верска припадност', којој у дијалекту одговара лексикализација у функцији хиперонима *вѣра*.

Беѣнцисѹја сѹм вѹшу вѣру. – Шѹѳ си вѣру разменила?

Лексичко-семантичка организација лексема са хиперсемом 'верска припадност' базирана је на бинарној опозицији 'православац/иноверац', што је условило системски однос међу лексемама, распоређеним у две микрогрупе.

Из перспективе призренских Срба опозитни елемент 'свој' односи се на хришћане православце. Припадник православне конфесије је *рисјѹнин*, женска особа *рисјѹнка*.¹⁰ Лик *крисѹијѹн* потпуно је десемантизовао полазни семантички садржај, с обзиром на то

да се у изворима појављује као етноним, али не и као ознака верског идентитета.

Сваки рисјанин има свеїбоїа.

Ѕде, море, рисјанко, дїзај се, недел'а је, їразник је, вал'а да се їде у цркву.

У опозитну зону улазе номинације са семантичким идентификатором 'иноверац', тј. 'особа друге вере'.

У поимању Срба Призренаца католичка конфесија доживљава се као туђа вера, што је у језичком сазнању резултирало опозитним паром *рисјанин/каїол'ик*.

За верника Римокатоличке цркве постоје два назива – *каїол'ик/каїалик* и *лаїинин*.

Ѐмам до мене каїол'їка. – Каїол'їци имало.

Удала се за јеноїа официїра лаїинїна.

Припадници римокатоличке верске заједнице у Призрену означавали су се синонимским лексичким јединицама *каїол'ик* и *лаїинин*, при чему прва има општије значење. Паралелно са општеприхваћеним црквенолатинским називом у употреби је и турско именоване *лаїинин*. П. Скок тврди да је *лаїин* балкански турцизам којим су Турци примарно обележавали особу римског закона, односно католика и да је проширење *лаїинин* карактеристично за источне говоре (Skok, 1972, стр. 257). Према наводима Д. Чемериќића називом *лаїинин* првобитно се означавао Албанац католик, а касније (након Уједињења 1918. године) значење се проширило и на католике Хрвате и Словенце који су као официри службовали у Призрену.

Женска особа католичке вероисповести номинује се лексичким јединицама *каїал'їка* и *лаїїнка*.

Донїја гобма нїкоју лаїїнку.

Облик *каїал'їка* изведен је од фонетске варијанте *каїал'ик*, коју бележи С. Реметић с напоменом да је лик са супституисаним вокалом ређа појава (Реметић, 1996, стр. 386). Форма женског рода *лаїїнка* семантички одговара специфичној реализацији мушке номинације, тако да религиозну компоненту значења прати етничка семантичка ознака.

¹⁰ Особа која је прешла у православну веру квалификује се придевом *їокрсїен* (*Јовану Маце за їокрсїену жену 25 їроша* (из тефтера)), што остаје изван оквира предложене лексичко-семантичке групе, али категоријално јединица припада пољу социјалне карактеризације човека.

Припадник муслиманске вере је мусл'имán. Основном називу придружују се именована особа које су прешле у ислам *йойур*, *йойурко* и *дйнме* и са доминантом стоје у синонимској релацији.

Мусл'имán дóша. – Нéкој мусл'имán.

Знáја ли си нéкаг йойу́ра Су́л'-кайеи́ána?

Шй́б че дй́днем – йойу́рко.

Тáј сел'аньчки йаси́л'гар је дй́нме.

Релативни синоним *мусл'иман* и *йойур*, *йойурко*, *дйнме* имају заједничку хиперсему и сему вишег ранга 'ислам'. Њихови семантички садржаји разликују се по једној семи, тј. лексеме *йойур*, *йойурко*, *дйнме* имају сему више којом се прецизира да су се особе друге вере приклониле мухамеданству. Творбени дублети *йойур* и *йойурко* имплицирају компоненту којом се потенцијално указује да је реч о хришћанину који је прешао у ислам. Добијени су префиксацијом, од краће основе *йур-*, која чини лексичко језгро деривата са нултим наставком у првом случају и суфиксом *-ко* у другом. У конотативном садржају присутна је експресивна компонента којом је изражен негативан однос према лицу које је променило веру. Она је доминантнија у морфолошкој варијанти *йойурко*, где се творбеним формантом наглашава потенцијална пејоративност творбене основе. Турска дијалекатска лексема *dünye* са значењем „преобраћеник из једне вере у другу” у Призрену има дистинктивну компоненту, којом именица *дйнме* диференцира значење у односу на остале чланове лексичке групе. У призренском идиому служи за означавање исламизованог Јеврејина.

Лексичке ознаке са разликовним гендерним значењским елементом су семантички и творбени синоними *йойуркиња* и *йойурешка*.

Јéна йойурки́ња йодéла о[й] дóма и дóшла у мейро́йол'и́ју. – А: Шй́б је вóј дьн́с с каракóл'и? Б: Тра́жиф йу́ј йойурки́њу шй́о йодéла ош куч'е у рисјáнску мáалу.

Тáј йойурéшка дóшла.

У синонимском пару *йойуркиња* и *йойурешка*, први члан наизглед има неутралну номинативну вредност. Међутим, имплицитно је присутна сема субјективне оцене, која се заснива на колективном ставу према онима који се одричу своје вере. Виши степен експресије доноси истокоренски синоним *йойурешка*, де-

ривиран нископродуктивним пејоративним суфиксом *-ешка* у домену етничке и верске номинације.

Особа која по убеђењима није религиозна, која не признаје постојање бога именује се релативним синонимима *áñīикрис*, *каурин* и *ч'áфир*.

Áñīикрис му досадија да ди л'и му досадија (клетва).

Мéне ли наша да учи йáј ч'áфир.

Из грчког језика је усвојен црквени термин *áñīикрис* (грч. *anti-christos*), који у хришћанској терминологији значи противник Христа и хришћанства, и то је значење опстало као примарно и у народном говору. Турцизми *каурин* и *ч'áфир* су у етимолошком сродству (ар. *kāfir*) и у примарном језику се семантички укрштају. Општије значење има лексема *ч'áфир* „неверник”, док *каурин* примарно реферише на немуслимана. У језику реципијенту обе лексичке јединице су пејоративно маркиране.

Дијалекатски материјал показује да се у говору призренских Срба лексеме којима се идентификује особа по националном и верском обележју налазе у одређеним системским односима, заснованим на принципима семантичко-деривационих веза, као и на односима припадности и супротности, што утиче на структуру лексичко-семантичке групе. Антоними се у етничкој лексичкој ретко срећу, они су представљени јединичним антонимима дихотомне поделе појмова 'Србин/туђин', који су условљени логичним супротстављањем, које је и у језику испољено. Лексеме *Срдин/йуц'ин* образују етнонимски пар семантичким знаком којим се идентификује особа српске националности супротстављена лицу друге националности (*Турчин*, *Арнауџин*, *Лашинин*, *Циџанин*, *Гоја*). Представљени лексички фрагмент обогаћен је номинационим експресивима (*Турч'е*, *Турч'ежија*, *Белокайац*, *Гадел'*, *Гадел'шйија*, *Гадел'ч'ина*, *Гадел'ка*, *Манја*, *Чифуџка*), који активно ступају у парадигматске синонимске односе са доминантама скупова којима припадају. Пејоративно су конотирани називи за Србина *Ц'аур* и *Каурин* од стране Турака, где важи обрнут принцип номинације по систему 'свој/туђ'. Начело дихотомије спроведено је и у категорији именовања по верској припадности, где у опозицији према *рисјанин* стоје *кайол'ик*, *лашинин*, *мусл'иман*, *йошур*, градећи антонимску парадигму. Језичке репрезентације које улазе у састав дате социјалне категорије распоређене су на бинарној равни 'православац/иноверац', а у оквиру најужих

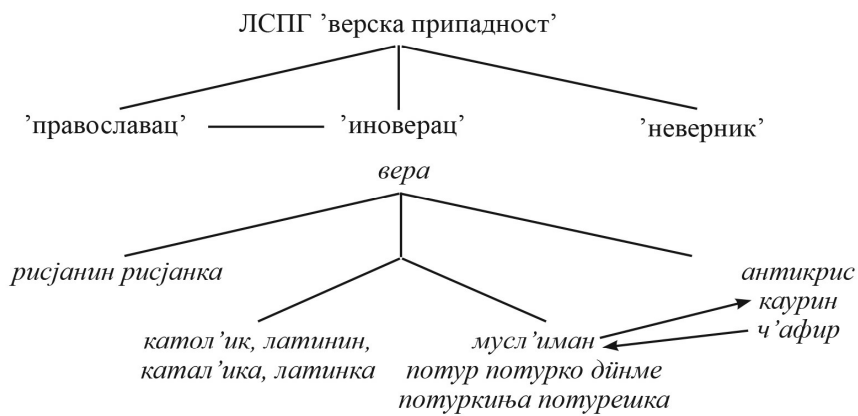
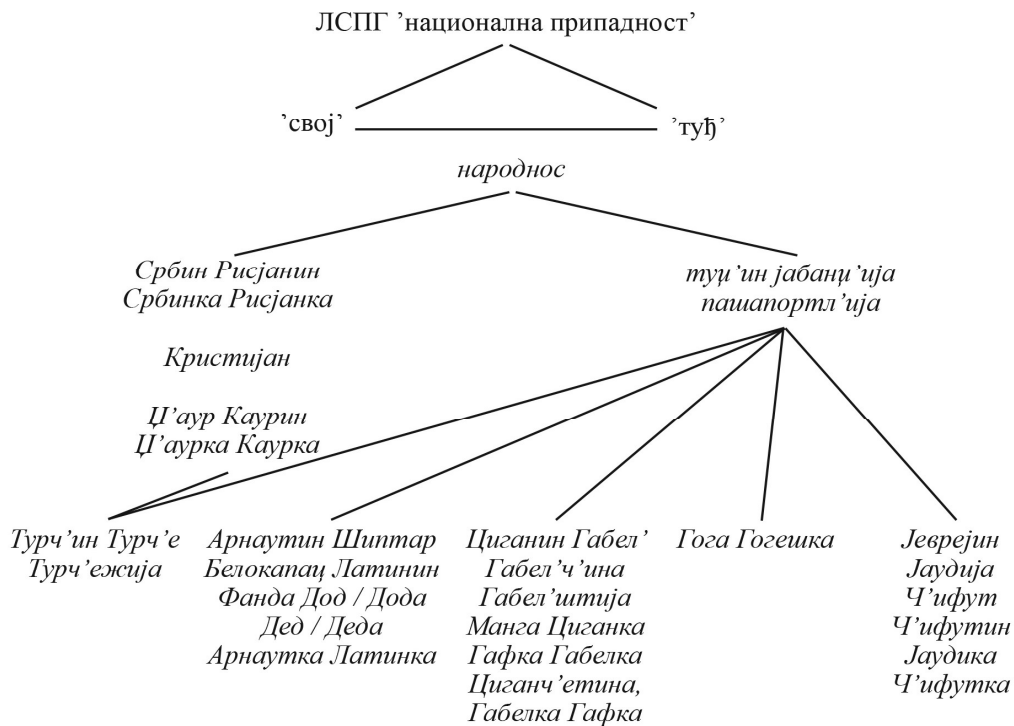

СХЕМА 1. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА ЛСПГ 'НАЦИОНАЛНА И ВЕРСКА ПРИПАДНОСТ'

лексичких скупина, микроредова, успостављају синонимске релације.

Са творбено-семантичког становишта у језичкој реализацији мушких етника најпродуктивнији је наставак *-ин*, који учествује у творењу неутралних (*Срдин*, *Рисјанин*, *Турч'ин*, *Арнауџин*, *Лашинин*, *Цијанин*, *Јеврејин*), ређе експресивних номинација (*Каурин*, *Ч'ифуџин*). Његов је корелат у женској групи именовања суфикс *-ка* (*Срдинка*, *Рисјанка*, *Арнауџка*, *Лашинка*, *Цијанка*, *Јаудика*, *Ч'ифуџка*, *Каурка*). Фреквентан је и као лексичко-семантичка ознака верског идентитета (*рисјанка*, *каџал'ика*, *лашинка*). Експресивном слоју припадају јединице које у семантичком садржају иманентно садрже пејоративну компоненту (*Ц'аур*, *Гадел'*, *Гадел'шиџа*, *Манја*, *Ч'ифуџ*, *џоџур*, *д'инме*, *анџикрис*, *ч'афир*) или је она испољена у комбинацији неутралне или пејоративне творбене основе и пејоративног творбеног форманта (*Цијанч'еџина*, *Гадел'шиџа*, *Гадел'ч'ина*, *Гадел'шиџа*, *џоџурешка*), односно пејоративне основе и примарно неутралног наставка (*Турч'е*, *Турч'еџија*, *Каурин*, *Ч'ифуџин*, *Ч'ифуџка*, *Гадел'ка*, *џоџурко*, *џоџуркиња*).

У центру лексичко-семантичке групе концентрисане су све номинације којима се идентификује особа по националној и верској припадности. У анализираном идиому неретко се националност изједначава са припадајућом религијом, те стога религиозна именовања преузимају улогу етнонима, при чему се религиозна компонента потпуно или делимично десемантизује, а етничка заузима доминантну позицију у семској структури (*Рисјанин* „Србин”, *Лашинин* „Албанац католичке вероисповести”). Периферни лексички елементи носе информацију о идеолошкој припадности (*анџикрис*, *каурин*, *ч'афир*) и односу према вери (*џоџур*, *џоџурко*, *џоџуркиња* и *џоџурешка*, *д'инме*).

Социјална карактеризација етничког и верског идентитета човека представљена је номинационим лексичким јединицама којима се идентификује појединац у мултиетничкој и мултиконфесионалној друштвеној и културној средини какав је био Призрен у првој половини прошлог века. Преко етничких и верских назива човека на дијалекатској слици света рефлектована је појмовна, идеографска и језичка стварност Призрена тога доба. Стереотипне представе које су Срби Призренци имали о народима из свог блиског окружења и са којима су били у сталном контакту изражене су експресивним номинационим инвентаром (*Турч'е*, *Турч'еџија*, *Цијанч'еџина*, *Гадел'*, *Гадел'ка*, *Гадел'ајка*, *Гадел'шиџа*, *Гадел'ч'ина*, *Манја*, *Ч'ифуџ*, *Ч'ифуџка*, *Гојајка*, *џоџурко*, *џо-*

шурешка, антишкрис, ч'афир) и одражене у семантичкој структури етнонима. На нижим нивоима полисемантичке организације етноантропоними остварују атрибутивну функционалну вредност и учествују у креирању психолошког профила човека, јер имају способност да се под утицајем спољашњих, ванјезичких утицаја пуне значењем и одређеном конотацијом (Драгићевић, 2010, стр. 102–103). Срби Призренци у значење именица којима се означава човек према националној припадности свесно инкорпорирају афективни семантички слој, стереотипе о особинама етника са којима су у суседским и непосредним културалним везама. Културално стереотипни појмови утичу на значења лексема у виду формирања секундарног значења са атрибутивном семантиком. Предрасуде које призренска језичка личност има о припадницима других народности експлицитно се испољавају у коришћењу њихових имена за експресивно маркирање човека по карактеристичној карактерној црти. Народна перцепција Ромима приписује особине као што су неуредност, непоузданост, несталност, превртљивост, лажљивост, свадљивост, непоштење, безобразлук, склоност скитању и крађи. Негативне асоцијације у вези са Ромима уграђују се, као екстралингвистички фактор, у значењску структуру етнонима као потенцијални семантички елементи, и на тим културолошким елементима развија се полисемантичка организација назива за ромску популацију (циганин „2. непоуздан, превртљив, никакав човек.” – *И шоме Циганину Томче ли му верујеш?*; *јадел* „2. неуредан, запуштен” – *Зајусијја се, јадел се уч'инија; јадел'шиија* „2. непоштен, неморалан човек”; *јадел'чина* „2. досадан човек”; *јадел'ка, јадел'ајка* „2. запуштена, неуредна жена” – *Ти, мори јадел'ко, ч'е се ул'удиш јенџи?* – *Онј Гадел'ка Маја Дрнјика и по сокаце иде шјако ор ка шјо је дџа; јадел'ч'е* „2. немирно, свадљиво дете” – *Море јадел'ч'ич'и, шјо дџа ви је шје ошмасје ирјач'ке јен друјому? манја* „2. мангуп, скитница”). Семантика се асоцијативно шири и даље, па се погрдна имена за Роме попуњавају новим значењима и преносе на животиње, прецизније мачке, односно мачоре, који се персонифицирају у крадљивце (*Онј јадел', ај'а-Ц'џ'ин мач'ор, зјрјди ни јено шјл'е и шјбеже иреко ч'арамјде; Нишјо се мбјо врши око јолударника шјј јадел'чина кл'исаров мач'ор; Јена јадел'ка којшјска мач'ка на бч'и ми укрјде мрву мџо; Онол'ично мач'е, ја и оно јадел'ч'е, и оно шјч'ело да крјде; Од шјј врјшке мач'ич'и, од шјј јадел'ч'ич'и, нишјо не мбж да ушч'уваш; Пјс, мбри, ирокл'џја јадел'шиијја, ѓ чјма шје ч'умосјла*). Универзалне предрасуде о Јеврејима као цицијама уграђене су и

у колективно, стереотипно поимање Призренаца о припадницима овог народа, којима се приписују тврдичлук и бескрупулозност (јаудија (тур. *Yahudi*) „2. циција, човек без скрупула”. – *Zár od ač'u-Vasíl'a Č'ufuč'éšā, od šóšā jaugúje č'ékaš dóbro?*).¹¹ Чланови српске заједнице перципирани од стране колектива као шкртице, као особе које не бирајући начине и средства штите своје материјалне интересе, обележени су експресивом етничког садржаја који се носиоцу приписује уз лично име и прераста у надимак (Č'ufuč'e).

У појединим случајевима етничко значење потиснуто је на ниже нивое семантичке организације, а атрибутивно се наметнуло као доминантно, као у примеру лексеме *шоџ*, којом се на Косову примарно номинује неотесан, припрост, неваспитан, неуредан човек (Чемерикић; Елезовић, 1935, стр. 484) (*Приц'и, њозграви се, не дидни шóџ. – Гл'еј де њáзиш, е шóџу едан. – Шóџа л'и за зéшā да њмам?*). Чемерикић низом епитета дочарава слику какву су Призренци неговали о становницима Сиринића, који себе називају Шоповима. Механизам лексичке метафоре *шоџ* заснован је на потенцијалној компоненти колективне експресије, тј. на уверењу Призренаца да су Сиринићани глупи, ограничени, прости људи, без манира. У позадини таквог односа је социјална компонента, односно презрив став градског становништва према житељима околних места, сељацима. Стереотип о Шопима распрострањен је на ширем косовско-метохијском ареалу, јер и Елезовић потврђује исту семантичку вредност ове именичке ознаке (Елезовић 1935, стр. 484).¹²

Лексички регистар у овом тематском блоку показује да призренски Срби углавном имају непријатне асоцијације у вези са етницима из свог непосредног окружења, али оне не прерастају

¹¹ Још један етноним преузет из турског језика (тур. *Kırti*) врши функцију атрибутивне именице у српском призренском говору (*Како да не, имáџни су óни, шéке кџџиџе: шџó куџџеф свé кришом, неч'еф нџкој да њи знá шџо њмаф*). Према наводима С. Петровић секундарно значење „циција” лексеме *кџџиџа* „мотивисано је, могуће, тиме што се у Египту Копти сматрају великим тврдицама” (Петровић, 2012, стр. 192).

¹² *Шоџ* се среће у Македонији и Бугарској. У Бугарској именује становника западног дела те земље, а у македонском језику *шоџ* је у основној реализацији исто што и „селанец”, а потом „жител на североисточните делови на Македонија” и „жител на рамничарски дел, наспрема гораните” (ДРМЈ). Подругљиво значење које прераста у доминантно у македонским народним говорима мотивисано је презривим односом према становницима западне Бугарске, тзв. Шопима.

увек у негативан стереотип. Колективне представе о припадницима националних мањина у Призрену нису засноване искључиво на предрасудама, већ су резултат историјског искуства и вековног суживота са другим народима, због чега стереотипи о припадницима других народа и вера на дијахроном плану варирају и нису увек јасно испрофилисани. У сазнању српске језичке личности у Призрену почетком XX века доминира амбивалентан вредносни суд и поларизованост идентитета, изражена у опозицији свој (+) – туђ (-). Лингвокултуролошка димензија читава се у атрибутивној употреби етника, када се користе у функцији маркера карактерних црта и као средство психолошке карактеризације самих носилаца говора. Колективна експресија директно се испољава у секундарном садржају назива, који је, према подацима из Чемериќићевог лексикона, ретко афирмативан. У Елезовићевом *Речнику* могу се срести примери позитивно конотираних атрибутивних именица, типа *османлија* „човек фини, лукав, вешт и који постиже циљ финоћом а не бруталном силом” (Елезовић 1935, стр. 38) или *јоџа* „вредан радник, задовољан с малим” (Елезовић, 1932, стр. 101).

Именовања по верској припадности семантички су деликатнија и релације међу њима су комплексније. Религиозност традиционалног човека и поштовање своје и туђе вере развијају верску толеранцију у мултиконфесионалној средини, али и инхибирају језичку креативност дијалекатске језичке личности. Иако се у именима припадника појединих религија назире презрив афективни тон, блокирани су даља семантичка продукција у правцу ширења негативног семантичког потенцијала и усложњавање семантичке организације. Трансформише се једино значење „неверник” у најопштијем религиозном смислу, па се име *анићикрис* приписује немирној, несташној, непослушној особи.

Етнонимикон српског призренског говора, који хронолошки припада првој половини XX века, представља језичку стварност на призренском ареалу и у ранијем периоду и као фрагмент дијалекатске језичке слике света употпуњује социјални профил призренског човека и реконструише слику мултиетничког и мултиконфесионалног призренског друштва.

- ЛИТЕРАТУРА Григорьева, Н. Е. (2013). «Этноним „русские” в лексической системе псковских говоров». *Вестник Псковской государственной университетской*, № 3, 151–156.
- Григорьева, Н. Е. (2014). «Лексико-семантический потенциал этнонима латыши в системе псковской диалектной речи». *XLIII Международная филологическая научная конференция. Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета*. Преузето са: <http://conference-spbu.ru/en/conference/13/reports/430>.
- Даути, М. Р. (2012). „Етноними у мрежи вербалних асоцијација”. *Славистика XVI*, 617–632.
- Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Елезовић, Г. (1932). „Речник косовско-метохијског дијалекта 1”. *СДЗБ 4* (1).
- Елезовић, Г. (1935). „Речник косовско-метохијског дијалекта 2”. *СДЗБ 4* (2).
- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику, II део – Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Матица српска.
- Коњик, И. (2006). „Представе о Грцима у Вуковом корпусу епских песама”. *Гласник Етнографског института САНУ*, LIV, 57–67.
- Микетић, С., Ратковић Стевовић Ј. (2013). „Реакције испитаника из Косовске Митровице на етнониме као речи – стимулусе”. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини XLIII* (1), 107–123.
- Петровић, С. (2012). *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Рељић, М. (2013). *Српски језик на Косову и Метохији данас*. Београд: САНУ; Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Реметић, С. (1996). „Српски призренски говор I”. *СДЗБ XLII*.
- Ристић, С. (2006). „Стереотипи о Грцима у српском језику”. *Гласник Етнографског института САНУ*, LIV, 47–55.
- Сироткина, Т. А. (2008). «Категория этничности и локальная картина мира». *Вестник Челябинской государственной университетской* № 12, 116–120.
- Сироткина Т. А. (2009). „Региональный этнонимикон как полевая структура”. *Вестник Пермского университета*, Вып. 4, 33–38.
- Сироткина Т. А. (2012). *Языковая репрезентация категории этничности в русской лингвокультуре (на материале этнонимии Пермского края)*. Автореф. дис., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. Преузето са <http://www.dissercat.com/content/yazykovaya-re>

prezentatsiya-kategorii-etnichnosti-v-russkoi-lingvokulture-na-materiale-etnoni#ixzz3wlvnOB00

Skok, P. (1971). *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I*. Zagreb: JAZU.

Skok, P. (1972). *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika II*. Zagreb: JAZU.

Skok, P. (1973). *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III*. Zagreb: JAZU.

TANJA Z. MILOSAVLJEVIĆ
 SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
 NIŠ

SUMMARY LEXICAL AND SEMANTIC GROUP OF NOUNS WITH THE HIPERSEMA 'NATIONAL AND RELIGIOUS AFFILIATION' IN SERBIAN-PRIZREN SPEECH

Nationality as a universal category implies a description of the concept *ethnos*. The primary mode of verbalization of the category of ethnicity and the representation of the concept are the names of nations – ethnonyms. The merge of concepts of *ethnos* and religion in the domain of the social characterization of people by nomination according to given parameters was conditioned by the ethnic and religious structure of the population in Prizren in the first half of the 20th century (Serbs, Turks, Albanians, Cincari). The fragment of ethnicity is the component of a language image of the world of the dialect representative and it is based on the dichotomy own/foreign (свой – чужой). The primary ways of its representation are conceptualization, stereotypes and verbal association. The social category of national and religious affiliation and its semantic potential will be considered in terms of lexical-semantic group, in which the systematic and categorical component “representative of certain nation and religion” appears in the function of the invariant. The lexemes clustered around a hipersema formulated in this way have a nominal value, and depending on the dominant semantic mark “nation” and “religion” they form two lexical-semantic subgroups organized in a prototypical categorical opposition Serb/foreigner, orthodox/heterodox: lexical-semantic subgroup of nouns with the hipersema “a member of certain nation” and a lexical-semantic subgroup of nouns with the hipersema “a member of certain religion”. The dialect material shows that in the speech of Serbs in Prizren the lexemes which are used to identify a person by nationality or religion are in certain systematic relations that are based on the principals of semantic derivational connections and they are also based on the relations of affiliation and opposites, which affects the structure of the lexical-semantic group. Antonyms are rarely seen in ethnic lexicon and they are represented by unitary antonyms of dichotomous division of concepts “own/foreign” which are conditioned by logical opposition that manifests in the language as the opposites Срдин / њуџин (Турч’ин, Арнауџин, Лайџинин, Циџинин, Г’оја). The principle of the dichotomy was conducted in the category of naming according to

religious affiliation (“orthodox/heterodox”), *каџбол’ик*, *лаџџинин*, *мусл’иман*, *џоџур* stand in opposition to *рисџанин* forming an antonym paradigm. The stereotype notions of Serbs in Prizren about the nations they are closely connected to are expressed with an expressive nomination inventory (*Турч’е*, *Турч’еџџџа*, *Белокаџац*, *Гаџел’*, *Гаџел’џџџџџа*, *Гаџел’ч’џџна*, *Мана*, *Чифуџџџа*; *џоџурко*, *џоџурџџџџџа*).

KEY WORDS: Lexical-semantic group, Serbian-Prizren speech, ‘national and religious affiliation’.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

АНА Р. САВИЋ ГРУЈИЋ¹
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БЕОГРАД

ТВОРБА ПРИДЕВА СА ЗНАЧЕЊЕМ ЧОВЕКОВИХ ФИЗИЧКИХ ОСОБИНА У ГОВОРИМА СВРЉИШКОГ КРАЈА²

САЖЕТАК. У раду су представљени придеви којима се у говорима сврљишког краја квалификују особе специфичних телесних особина. Творбеном анализом обухваћено је више од 300 деривата добијених префиксацијом, суфиксацијом и сложено-суфиксалним начином творбе. Посебна пажња посвећена је анализи суфикса, који су представљени у комбинацији

¹ anasavic81@gmail.com

² Овај рад је настао на основу пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића и уз материјалну подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Овом приликом користили смо само оне радове из дијалекатске творбе који су тематски блиски нашем раду те смо добијене резултате могли самерити њиховим.

Сврљишки говор не постоји као посебан говор једног краја. Јединствено општинско подручје Сврљига покривају два говорна типа призренско-тимочке дијалекатске области – источни део припада тимочко-лужничком, а западни сврљишко-заплањском типу. Заједничке и паралелне одлике ових говорних типова утврђене су у раду *Говори Бучума и Белој Пошока* (Богдановић, 1979), а неке од њих читаће се и у нашој грађи, посебно на фонетском плану: а) заједничке одлике: постојање полугласа (*вѣшља, шѣнкошијес, -ѣа, -ѣо, цѣкља*), финалног *л* (*аѣнѣл, дѣл, вѣл*); б) одлике ТЛ типа: вокално *л* (*длѣша, жлѣш, кривоклѣ, -а, -о*), развој **tj, *dj* > *ч, џ* (*врѣча, свѣча, дѣзѣцоња*), палатализовање *к, ѣ* испред *е, и* (*длѣоруѣес, -ѣа, -ѣо, ѣилча, длѣонѣјес, -ѣа, -ѣо, доѣињаѣв, -а, -о*); в) одлике СЗ типа: вокално *л* > *љ* (*дљѣонѣи, -а, -о, дљѣша, дљѣошија*), развој **tj, *dj* > *ћ, њ* (*сѣѣћа, меѣћа, вѣѣоња*), нема палатализовања *к, ѣ* испред *е, и* (*крајѣкорѣкес, -ѣа, -ѣо, кѣлча, крајѣконѣес, -ѣа, -ѣо, доѣињаѣв, -а, -о*).

Рад је примљен 16. октобра 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.